

OG SÅ LYDER DER ET BRAG -

OM FOREKOMSTEN OG BRUGEN AF HISTORISK PRÆSENS

Af Erik Møller (Københavns Universitet)

John E. Andersen har kaldt adverbierne for sprogvidenskabens stedbørn, jeg kunne passende kalde historisk præsens (hp) for sprogvidenskabens Askepot - skyet og fordømt af alle og dog så scenisk forførende. Hp har fået en stedmoderlig behandling i danske grammatikker og i internationale afhandlinger om tid og tempus da forfatterne hovedsagelig har interesseret sig for en beskrivelse af sprogsystemet, ikke for en beskrivelse af faktisk sprogbrug. Mange sprogbrugere undgår hp af rædsel for at blive stemplet som lavsociale (det danske sprogsamfunds sprogforneemmelse siger at det er arbejderklassen der benytter hp i sine fortællinger), godt hjulpet på vej af dansklærerens advarsler mod brug af hp, ikke alene i skrift men også i tale.

Tre udenlandske forskere har givet en indgående beskrivelse af hp sådan som den optræder i fortællinger, det er Nessa Wolfson (1978, 1979, 1982), Deborah Schiffrin (1981) og Uta Quasthoff (1980). Wolfson og Schiffrin diskuterer hp's funktion og hvilke strukturelle betingelser der skal være opfyldt for at den kan realiseres. Quasthoff indskrænker sig til at undersøge ét verbum brugt i hp i hendes datamateriale, nemlig verbet *sagen*, og hvilke tekstlingvistiske træk der skal være opfyldt for at verbet realiseres i hp.

Mit ærinde er et andet end de tre nævnte forskeres, fordi jeg har et kvalitativt anderledes datamateriale, med mulighed for at gennemføre andre analyser, end de havde. Min interesse er ikke så meget hp's funktion eller dens realisation på sætningsniveau i selve fortællingens narrativstruktur, men en interesse i hvad der i fortællingens kontekst, både den lingvistiske og ikke-lingvistiske, er med til at udløse den. Min analysestrategi er den empirisk kvantitative analyse. Jeg vil fokusere på hvordan en informantgruppe, forskellig i forhold til køn og socialklasse, benytter hp i fortællinger, altså ud fra en sociolingvistisk synsvinkel. Brugen af hp kunne tænkes at hænge sammen med hvilket kommuni-

kativt formål den enkelte informant har med at fortælle, jeg vil derfor undersøge om der findes forskelle i forekomst imellem fortællinger med forskellig kommunikativ funktion, altså ud fra en pragmatisk synsvinkel. Endelig vil jeg undersøge hvorvidt der findes en sammenhæng mellem længden af fortællingens handlingssekvens og verbets leksikalske indhold og brugen af hp, altså ud fra en *tekstlingvistisk* synsvinkel.

1 Hvor i fortællingen forekommer historisk præsens?

Den konversationelle fortælling omhandler en begivenhed i fortiden, således at de handlinger der indgår i fortællingen forstås på den måde at de har fundet sted i en afsluttet fortid. Hp og præteritum henviser således til den samme fortid, som det fremgår af følgende eksempel, hvor en hustru fortæller om sin mands frieri:

- 1) så *sagde* jeg du kan da ikke fri til mig P du har da ikke købt nogenT roser
- 2) så fandeme ikke om idioten *kravler* ned på alle fire ned foran mig
- 3) og jeg *tænker* hvad laver han nede på det gulv
- 4) så *ligger* han foran mig med en ølflaske
- 5) så *sagde* jeg sig mig engang helt ærlig Hans hvad laver du dernede

Sætningerne 1 og 5 indeholder præteritum, og sætningerne 2, 3 og 4 indeholder hp, men samtlige verber refererer til samme fortid, dengang da frieriet fandt sted. Præsens kan referere til fortid fordi der i fortællingen eller i fortællingens umiddelbare kontekst er etableret en forståelsesramme i form af et fortidsunivers. Det er ud fra kendskab til dette univers at man som publikum ved at der er tale om fortid.

Kendskab til fortællingens udsigelsesforhold og narrativstruktur kan hjælpe os til at forstå, hvor i en fortælling hp kan dukke op. En fortælling begynder normalt i samtalerummets nutid med en indledningssekvens, derefter følger orientering om fortidsuniverset og begivenheden udspiller sig i fortid, undervejs evaluerer fortælleren det fortalte for at understrege begivenhedens fortælleverdighed, og til slut vender fortællingen tilbage til samtalerummets nutid. En fortælling kan bestå af følgende fem strukturelle elementer i sin opbygning med reference til enten fortællingens samtalerum (nutid) eller til narrativens univers (fortid), jf. Møller 1993:168:

indleder	nutid
orientering	fortid-nutid
handlingssekvens	fortid
evaluering	nutid-fortid
afslutter	nutid

Det er i handlingssekvensen, dvs. i gengivelsen af selve begivenheden, at vi finder hp. Fortælleren har på det tidspunkt hvor hun skal fortælle selve handlingssekvensen, skabt en reference til den specifikke fortid, og det er muligt at benytte hp uden at publikum misforstår situationen og tror at der med nutid henvises til samtalerummets nutid. Fortælleren benytter hp som et element blandt flere til at skabe en scenisk fornemmelse af at tingene foregår for øjnene af publikum, hp understreger i høj grad fortællingens teatraliske element ved afviklingen af fortællingen (jf. Møller-1992). I handlingssekvensen har hp som syntaktisk regel fri udskiftelighed med præteritum, der er dog grammatiske og pragmatiske indskrænkninger i udskifteligheden (de diskuteres af Schiffrin og Wolfson)¹⁾. Hp kan siges at være en stilistisk markør, der markerer at vi på én gang er dybt nede i narrativ-universet og samtidig har en stærk fornemmelse af scenisk fremførelse og forførelse, og dette i modsætning til brug af den umarkerede form præteritum.

2 Historisk præsens i sociolingvistisk belysning

Mit datamateriale er taget fra Projekt Bysociolingvistik og består af 60 timers optagelse med 20 informanter i en ensartet interviewsituation. Under interviewet fortalte informanterne i alt 100 konversationelle fortællinger, dvs. jeg-fortællinger der med en pointe refererer til en fortidig begivenhed i form af en række narrativsætninger (Møller 1993:113f). Fordelingen af informanter i forhold til køn og klasse og produktion af fortællinger ser således ud:

¹⁾ Jeg har i mit materiale nogle ganske få eksempler på forekomster af præsens i enten orientering eller evaluering, der må fortolkes som indeholdende en reference til fortid.

Tabel 1: De udvalgte informanter og deres produktion af konversationelle fortællinger i interview

ID	AK-Kvinder	FORT.	ID	MK-Kvinder	FORT.
40	Jeanne A	1	60	Jane L	4
41	Alice M	33	61	Ditte H	1
42	Brith J	6	62	Eva P	0
43	Bolette A	0	63	Karna A	3
44	Doris M	4	64	Nina L	1
ID	AK-Mænd		ID	MK-Mænd	
50	Dan O	10	70	Frank C	0
51	Rasmus A	1	71	Søren M	5
52	Thorkild R	5	72	Tobias C	6
53	Morten T	10	73	Bjarne H	1
54	Bent J	3	74	Jes T	6

AK = arbejderklasse, MK = middelklasse

Af de 100 fortællinger har 37 hp og 63 er uden brug af hp. Af de 37 fortællinger med hp er det normale forløb at første finitte verbum i handlingssekvensen er i præteritum, hvorefter der finder et skift sted til præsens, og til slut igen til præteritum. Hvis handlingssekvensen er lang, kan der finde flere skift sted mellem hp og præteritum.

Fire af fortællingerne i materialet indeholder udelukkende hp i handlingssekvensen, dvs. at begivenheden som en fortidig begivenhed bliver etableret andre steder end i selve handlingssekvensen, nemlig i den umiddelbart foregående kontekst (det gælder to fortællinger af informant 41 og to af informant 53). I yderligere seks fortællinger er første finitte verbum i handlingssekvensen i hp. Ingen af stederne giver det publikum (i dette tilfælde feltarbejderen) besvær med at fortolke det fortalte.

Lad os se på hvilke informanter der benytter de 37 fortællinger med hp. Ifølge den almindelige opfattelse skulle det være arbejderklassen der benytter hp, hvorimod middelklassen undgår dette træk i deres fortællinger:

Tabel 2: Informanter med brug og ikke-brug af hp ved fortælling

	MED HP	UDEN HP
AK-Kvinder	40 41 42	44
AK-Mænd	50 52 52	51 54
MK-Kvinder	63	60 61 63
MK-Mænd	72 74	71 73

(inf. 43, 62, 70 producerede ingen fortællinger)

Tabel 2 viser at 9 informanter benyttede fortællinger med hp, og 8 informanter benyttede fortællinger uden brug af hp (3 informanter producerede, som vi så af tabel 1, slet ikke nogen fortællinger). Som det fremgår af tabellen benyttede både arbejder- og middelklassen hp i deres fortællinger: At trækket kun skulle være knyttet til arbejderklassens fortællinger kan således ikke bekræftes i mit materiale, men der er dog flere informanter i arbejderklassen end i middelklassen der benytter trækket. Af selve tabellen kan man ikke se noget system i hvorfor nogle valgte at benytte hp og andre ikke gjorde. Med det kendskab Projekt Bysociolingvistik havde til sine informanter, kan jeg forsøge mig med kvalitativt at forklare hvorfor nogle arbejderklasseinformanter ikke benyttede historisk præsens, og hvorfor nogle middelklasseinformanter benyttede trækket - i begge tilfælde en brug imod sprogsamfundets antagelser. Informanterne 44 og 54 er søskende, og begge er meget tilbageholdende og generte, hvad der kan være grunden til at de ikke vælger at fremføre deres fortællinger med megen 'scenisk forførelse', idet det kræver et vist mod som fortæller. Informant 51 er født og opvokset i en middelklassefamilie, og man kan hævde at han har bevaret familiens tradition for ikke at benytte hp (hans middelklassefar der indgår i en anden undersøgelsesgruppe benyttede ikke hp i sine fortællinger). De tre middelklasseinformanter der benyttede hp, informanterne 63, 72 og 74, forsøgte alle at virke mere uformelle og oprørske end de øvrige middelklasseinformanter, både i deres optræden, sproglige adfærd generelt og i den levnedbeskrivelse de gav af sig selv. Alle tre kan siges at være børn af 68-oprøret, med baggrund i nogle af den tids progressive uddannelsesinstitutioner.

Af tabel 3 kan vi se hvor mange fortællinger med hp ud af det samlede antal fortællinger hver gruppe producerede:

Tabel 3: Fortællinger med og uden hp af det samlede antal fortællinger fordelt på informantpopulation²⁾

	MED HP	UDEN HP
AK-Kvinder	22 / 50.0%	22 / 50.0%
AK-Mænd	11 / 37.9%	18 / 63.1%
MK-Kvinder	1 / 11.1%	8 / 88.9%
MK-Mænd	3 / 16.7%	15 / 83.3%

AK-K - MK-K: $\chi^2 = 4.583$, sign. = 0.05
 AK-K - MK-M: $\chi^2 = 6.009$, sign. = 0.025

Halvdelen af arbejderklassekvindernes fortællinger indeholder hp. Det er en signifikant større procentsats end den for begge middelklassegrupper, hvorimod den ikke er signifikant forskellig fra arbejderklasse mændenes procentsats. Imellem arbejderklasse mænd og de to middelklassegrupper findes ingen signifikante forskelle.

3 Historisk præsens i pragmatisk belysning

Indtil nu har den analytiske synsvinkel været den sociolingvistiske, men det er også muligt at anskue forekomsten af fortællinger og brugen af hp ud fra en pragmatisk synsvinkel. Fortællingen opfylder, i de speech events jeg har undersøgt, tre kommunikative funktioner: den kan være 1) informerende, 2) selv fremstillende og 3) underholdende, jf. Møller 1993:258f.

I tabel 4 kan vi se hvordan fordelingen af fortællinger med og uden hp er i forhold til fortællingens primære kommunikative funktion. Man kunne forvente at fortællinger med den kommunikative funktion underholdning ville have hp i flere af sine realisationer end fortællinger med belæg og selv fremstilling, da underholdningseffekten ofte fremkommer ved en levende skildring af selve begivenheden:

²⁾ Den benyttede statistiske test i denne artikel er en chi-square-test. En Chi-square med en sandsynlighed på 0.05 eller mindre anses for statistisk signifikant.

Tabel 4: Fortællinger med og uden hp af det samlede antal fortællinger fordelt på kommunikative funktioner

	MED HP	UDEN HP
BELÆG	17 / 28.3%	43 / 71.7%
SELVFREM.	5 / 38.5%	8 / 41.5%
UNDERHOLD.	8 / 53.3%	7 / 46.7%
RESTGR.	7 / 58.3%	5 / 41.7%

BE - RE: $X^2 = 4.021$, sign. = 0.05

Den eneste signifikante forskel findes mellem fortællinger med belæg og fortællinger i restgruppen, hvor der i restgruppen findes hp i 58.3% af fortællingerne mod 28.3% af fortællinger med belæg. Den forventede forskel imellem de tre fortællingstyper bliver ikke bekræftet. Hovedresultatet af analysen i tabel 4 er således at forekomsten af hp ikke har nogen sammenhæng med hvilken kommunikativ funktion fortællingen har.

4 Historisk præsens i tekstlingvistisk belysning

Jeg har hidtil set på forekomsten af hp i forhold til fortællingen i sin helhed, men i den følgende analyse vil jeg se på selve forekomsten af hp i forhold til produktionen af præteritum i fortællingens handlingssekvens. Jeg vil koncentrere mig om forholdet mellem hp og præteritum i de fortællinger der indeholder hp.

Tabel 5: Forholdet mellem hp og præteritum i fortællinger med hp fordelt på kommunikative funktioner

	HP	PRÆT
BELÆG	42 / 45.2%	51 / 54.8%
SELVFREM.	11 / 29.7%	26 / 61.3%
UNDERHOLD.	34 / 33.0%	69 / 67.0%
RESTGR.	17 / 25.0%	51 / 75.0%

BE - RE: $X^2 = 6.844$, sign. = 0.025

Imellem fortællinger med belæg og fortællinger i restgruppen er en signifikant forskel, hvorimod der imellem fortællinger med de tre kommunikative funktioner

ikke findes en sådan. Der er således tale om en ensartet hyppighed af hp og præteritum i de fortællinger der alle havde forekomst af hp, uanset disse fortællingers kommunikative funktion.

Hp forekommer ifølge Quasthoff 1980:227 dér hvor man fremstiller handlingssekvensen særlig detaljeret. Det kan være svært at afgrænse hvornår der er tale om detaljeret fremstilling og hvornår der ikke er, Quasthoff forsøger da heller ikke selv på det. Én måde at undersøge det på, er at se på forholdet mellem længden af handlingssekvensen og forekomsten af hp, idet man må formode at større længde af handlingssekvensen giver større sandsynlighed for detaljeret fremstilling. I det følgende vil jeg derfor undersøge om der er positiv korrelation mellem brug af hp og handlingssekvensens længde:

Tabel 6: Handlingssekvensens længde i fortællinger med og uden hp fordelt på kommunikativ funktion³⁾

	MED HP	UDEN HP
BELÆG	131 / 17 / 771	172 / 43 / 400
SELVFREM.	50 / 5 / 1000	63 / 8 / 825
UNDERHOLD.	138 / 8 / 1725	36 / 7 / 514
RESTGR.	98 / 7 / 1400	40 / 5 / 800

BE m. hp - u. hp: $X^2 = 33.190$, sign. = 0.001
 UN m. hp - u. hp: $X^2 = 44.373$, sign. = 0.001
 RE m. hp - u. hp: $X^2 = 9.130$, sign. = 0.005

Tabel 6 viser at fortællinger med funktionerne belæg og underholdning med hp har signifikant flere sætninger i handlingssekvensen end de tilsvarende fortællinger uden brug af hp.

Da alle verber har både en præsens- og en præteritumsform, skulle der morfologisk ikke være noget til hinder for at alle verber i fortællingens handlingssekvens optrådte i hp. Samtlige verber benyttet i fremstillingen af handlingssekvensen

³⁾ Tallene skal læses på følgende måde: antal sætninger / antal fortællinger / antal sætninger pr. 100 fortællinger.

skulle således grammatisk set have lige stor sandsynlighed for at gengives i hp; variationen i forekomst må derfor hænge sammen med bl.a. fortællingens emne og udformningen af det dramatiske plot.

De 104 realisationer med hp fordelte sig på 30 forskellige verber. I tabel 7 har jeg inddelt dem i tre hovedgrupper: verber der angiver gengivelse af tale (inquit-verber), bevægelses- og sanseverber, og en gruppe med øvrige:

Tabel 7: Forekomst af verber i hp fordelt efter leksikon og antal forekomster

Gengivelse af tale - i alt 59 realisationer: sige (55) spørge (2), snakke (1), tænke (1)
Bevægelse - i alt 24 realisationer: komme (12), gå (2), kigge (2), flyve (1), lægge (1), se (1), kravle (1), slippe (1), åbne (1), rulle (1), springe (1)
Øvrige - i alt 21 realisationer: have (3), tage (3), blive (3), skulle (1), kende (1), ringe (1), ligge (1), sidde (1), måtte (1), få (1), kunne (1), prøve (1), garantere (1), live op (1), begynde (1)

Det fremgår klart af tabel 7 at verber der angiver gengivelse af direkte tale og bevægelse og sansning oftest er dem der optræder i hp af de verber der forekommer i hp. For verberne med markering af gengivelse af tale passer det med den ovenstående analyse (jf. tabel 6), nemlig at der er positiv korrelation mellem den detaljerede fremstilling og hp. Netop inquit-verberne er indikation for at sætningen indeholder en detaljeret fremstilling, idet en eller anden form for gengivelse af direkte tale følger. De mange bevægelsesverber der forekommer i hp understreger den almindelige antagelse om hp's funktion, nemlig at fokusere på de dramatiske højdepunkter, dér hvor det uventede sker, og det fremstilles ofte som en fysisk bevægelse som en af aktanterne udfører.

5 Sammenfatning

Lad os samle resultaterne fra de mange delanalyser op, og forsøge at give en karakteristik af hvad der udløser realisationen af hp. Ud fra en sociolingvistisk synsvinkel kan vi sige at der er en større sandsynlighed for brug af historisk

præsens i fortællinger hos personer i arbejderklassen og hos personer der vil efterligne og identificere sig med arbejderklassen, end hos 'klassiske' middelklassepersoner. Blandt de realiserede fortællinger med hp forekommer der signifikant flere hos kvinder i arbejderklassen end hos middelklassepersoner uanset køn. Ud fra en pragmatisk synsvinkel kan vi sige at der ikke er større sandsynlighed for hp ved nogen af hver af de tre kommunikative funktioner fortællingen kan have. I samtlige tre fortællingstyper forekommer der i handlingssekvensen en ensartet realisation af hp i forhold til præteritum. Ud fra en tekstlingvistisk synsvinkel kan vi sige at der er positiv korrelation mellem historisk præsens og længden af handlingssekvensen: jo længere en handlingssekvens, desto større sandsynlighed for hp. Hvad verbets leksikon angår, er sandsynligheden for at inquit-verber og bevægelses- og sanseverber forekommer i hp stor, da netop disse verber er med til at opbygge den detaljerede fremstilling og pege på de dramatiske højdepunkter, og dermed understrege den sceniske fremstilling.

Som vi kan huske fra vores juls Walt Disney show, gik Askepot så frygtelig meget igennem før hun fik sin prins, og uden alle hendes venner, musene og fuglene, var det ikke lykkedes. På samme måde bør vi, hp's venner, fortælle alle, og måske især dansklærerne, om hp's ynder og forcer, og lade hende komme med til ballet, her fortællingen, og blive fortællingens dronning i al sin sceniske forførelse.

Litteratur:

- Møller, Erik 1992: De fakultative træk i definitionen af en fortælling og deres betydning for den prototypiske fortælling, upubliceret ph.d.-forelæsning, manuskript
- Møller, Erik 1993: Mundtlig fortælling - fortællingens struktur og funktion i uformel tale, Reitzel, København
- Quasthoff, Uta 1980: Erzählen in Gesprächen. Linguistische Untersuchungen zu Strukturen und Funktionen am Beispiel einer Kommunikationsform des Alltags, Narr Verlag, Tübingen
- Schiffrin, Deborah 1980: Tense variation in narratives, Language 57, p. 45-62
- Wolfson, Nessa 1978: A feature of performed narrative: The conversational historical present, Language in Society 7, p. 215-237
- Wolfson, Nessa 1979: The conversational historical present alternation, Language 55, p. 168-182
- Wolfson, Nessa 1982: The conversational historical present tense in American English narratives, Foris Publications, Dordrecht